

Alföldy Jenő

A tiszta indulat verse

Petőfi Sándor: Hegyen ülök

Petőfi 1845 őszén keletkezett *Hegyen ülök* című verse a 21. századi versolvasótól is külön figyelmet érdemel. Amikor a hetedik osztályos diákok irodalomtankönyvét összeállítottam, azért vonultattam föl a Petőfit ismertető tananyagban, mert úgy éreztem, a fiatalság számára vonzón szemlélteti a költő érzelmi gazdagságát. Nagy amplitúdójú kedélybeli kilengései, erős hangulati váltásai, a spontánság és műgond együttes hatása méltán keltheti föl a diákok – és a szélesebb közönség – érdeklődését.

A magaslat – hegycsúcs, orom – a hazai és a világeköltészet alapvető toposza. Emlékezzünk csak a gyerekkorunkban énekelt dalra: „Ha fölmegegyek a budai nagy hegyre, / Letekintek, letekintek a völgybe.” A további változatokat hosszan sorolhatnánk Goethe *Vándor éji dalától* Vajda János Mont Blanc-hasonlatán keresztül Ady Endre és mások képalkotásáig. József Attila *Ódája* is egy magasban fölvetett nézőpont kijelölésével indul: „Itt ülök, csillámló sziklafalon.” Petőfi maga is többször élt vele. Például *Itt van az ősz, itt van újra* című, 1848 novemberi versében, amely a *Hegyen ülök* több motívumát megismétli: „Kiülök a dombtetőre, Innen nézek szerteszt, / S hallgatom a fák lehulló / Levelének lágy nesztét.”

Szembetűnő a műben a folklórhatás. Számos népdal mutat látványos hatástörténeti összefüggést a verssel az újabb elemzők – Margócsy István, Kerényi Ferenc – szerint, például: „De szeretnék az erdőbe’ fa lenni, / Ha valaki eljönne felgyújtani.” Az ütemhangsúlyos tizenegyesek ritmusa is megegyezik Petőfi versével.

A mindennapi léten való fölülelemkedés szándéka, a magaslati nézőpont azonban műköltészeti mozzanat. Az emberi sokaságból kivonuló, természetbe menekülő, magányra vágó és kilátópontot kereső Petőfi viselkedése hangsúlyozottan *egyéni*ségre utal. A versben megszólaló *én* súlyosan megbántottságáról vall, s képzeletben szerez magának elégtételt. Megvalósul a Füst Milán-i „látomás és indulat” elve: a képanyag szakaszról szakaszra a látványtól a látomásig halad. A *látvány-látomás-indulat* rendjébe kívánkozik még a *formálás* elve: a vers ívelése, lépcsőzetes szerkezete és megannyi részlete nagy *műgond*ról tanúskodik. Goethei elv érvényesül: „A vágy és szenvedély, az élet akadályaiiba ütköztvén, a szemlélet tükrévé simul.” Anélkül, hogy a formálás kioltaná az indulatot. Ellenkezőleg: a költő azzal juttatja diadalra, hogy esztétikumká alakítja. Méltánytalanságok érték a társadalomban, s most a természetben gyűjt erőt a visszavágásra. Nemcsak érzékenynek, sérülékenynek látjuk, hanem panteistának is, aki egy húron pen-

dül a természet hatalmaival, hogy visszavágjon a társadalomnak. Ez a romantikus költészetfelfogásnak felel meg: fölülbírálja az egyoldalú „lírai realizmus”-felfogást. (Nem vetjük el mindenestül: Szerb Antal is használta ezt a műszót Petőfiről szólva.)

A népdalmotívumokkal együtt érvényesül a versben a romantikus nekibúsulás, a byroni „világfájdalom”. Népies dalból elégikus kompozícióvá hangolódik át a költemény. A tájkép realista és romantikus motívumokat váltogat. A hegytető és az alatta kanyargó patak romantikus táj; a golya tetején gunnyasztó golya és az őszi erdő realista festményeket juttat eszünkbe. A tűzvész ismét romantikus; a mérleg a romantika felé billen. A közérzet kivetült a természet dolgaira, s nagy szélsőségeket talált magának. Kontrasztot alkot a lassú patak és az áradat, a fenn és a lenn – a hegy és a völgy –, a lehulló levelek halála és a felcsapó tűzvész eleven pusztító lángja. Ellentétes a két nagy őselem: a *víz* és a *tűz* is – akárcsak a *bú* és az *öröm*, illetve a bánat és a bosszúvágy. A képek egy része konkrét látvány, más része a képzeletből előhívott ötlet. Ezek párhuzamot alkotnak. A váratlanul felcsapó *tűzvész*: az elszabadult indulat metaforája. Megcsodálható benne a 19. századi műköltészet érzelmi maximalizmusa. Magasan világított ez az európai lírában Vörösmartytól, Shelley-től Heinéig, Victor Hugóig: az öntudatára ébredt egyéniség, a polgár hangjaként szólt. Ám a szenvedély őszintesége, amely a sértett bánattól az őszi hervadásig, s a halálvágytól a mindent fölperzselő bosszú vágyáig terjed – a mi Petőfink sajátja, hamisítatlanul.

Meglepő a mű többszöri nekirugaszkodása a témának. Horváth János hívta föl a figyelmet erre a sajátságra. Minden szakasz önálló egység, s a bennük levő természeti és lelki *párhuzam* a népdalküszöbvel ellátott népdalok módján épül fel. A nagy érzelmi *váltások* mégsem szeszélyesek, egyrészt a *késleltető elemek* és a *fokozás*, másrészt a részletekre is kiterjedő *műgond* jóvoltából. A vers lépcsőzetesen halad előre: megállapodik egy-egy képnél, s valamelyik motívumot megismételve lép tovább. Szükség van erre a fokozásra, mert a szelíd bánattól a halálvágyig, majd bosszúvágyig terjed az érzelmek hullámverése. Ugyanakkor markánsan megkülönböztethető a vers *két nagy egysége*: az első négy szakasz és az utolsó kettő. A haldoklásig fokozott bánatból váratlanul támad fel a bosszúvágy. Mégis létrejön a kapcsolat e két nagy rész között. Az árvíz és a tűzvész *dialektikus szerkezetet* alkot. Az őszi erdő *sárgapiros* levelei is a verslogikát szolgálják: színük a tűzvészt készíti elő. Szép diagramot rajzolhatunk a szerkezetről.

A helyszín a természet, de a világot átformáló események nem a költőt körülvevő tájban, hanem a lélekben zajlanak le. Nézzünk egy ellenpéldát. A másfél évvel később keletkezett tájversben, *A Tiszában*. A tájvers végén a szőke folyó színeváltozása megy végbe oly váratlanul, mint a *Hegyen ülőkben*. A tájba harmonikusan belesimuló, szelíden kanyargó Tisza megvadult szörnyeteggé válik, s a gátakat át-

törve, önti el az emberek világát. A Petőfi-irodalom sokszor úgy állította be ezt a képsort, mint a megsejtett forradalom jelképét. Árnyaltabb elemzések úgy fogalmaztak, hogy a költő épp olyan fogékonyan válaszolt a társadalmi forrongásra, mint a természeti jelenségekre. Ugyanaz a szenvedélyes lélek nyilatkozik meg a természeti, mint a társadalmi környezetben. A *Hegyen ülök* és *A Tisza* a természetre, a *Föltámadott a tenger* és *A nép nevében* pedig a társadalomra vetíti ki a képzeletből a vízáradást, illetve a tűzvihart.

*

Petőfi bánatának és elégtételvágyának okait ismerjük a *Hegyen ülök* keletkezésekor: a kritika sorozatban támadta a huszonkét éves költőt. Az újságot joggal tartjuk a hazai reformkor nagy vívmányának, de a vívmánnyal alattomos vívókat is kaptunk: Hazuchát, Hiadort, Petrichevichet, Császár Elemért, Szeberényit. Volt oka Petőfinak a háborgásra 1845 második felében. A költőt, ki nagy léptekkel akart végigrohanni az életúton, nemcsak a kritikai támadások állították meg ekkoriban: szerelmi csalódások, baráti elárulatások is feltartóztatták. 1845 őszén még nem uralkodott el rajta az elkeseredés. A szeptemberben írott *Búm és örömem* című, allegorizáló versben ragadozók marcangolásának tulajdonítja *búját*, de égbe röpitő angyalként állítja szembe vele *örömet*. A *Hegyen ülök*nél nem sokkal előbb írta egyik legmeghittebb költeményét, *A négyökrös székért*. Ez nem arról az elkeseredésről árulkodik, mint amelyben – az eljövendő év telén – az *Álmos vagyok és mégsem alhatom...*, *Az örült* rémlátomásai vagy a *Felhők* ciklus versei fogantak. A *Hegyen ülök* az átmenet verse: romantikus érzelmi kilengéseit a fáradtság és a türelmetlen tettvágy indulata határozza meg.

Úgy vélem, az a retorikátlan, természetes ív, amelyet a *Hegyen ülök* elhaló, majd agresszívan feltámadó érzelmei leírnak, nem „vátessi” jellegű. Akkor sem, ha formátumos egyéniségre vall. A vátessi szerep máskor nem idegen Petőfitől, ám a költő ezúttal nem látok. Csak szeretne messzebbre látni, hogy rendbe szedje érzelmeit és indulatait. Egy igével megszemélyesíti, s így előre felruhazza a természeti látványt azzal a tétova lelkiállapottal, amely őt magát jellemzi: „Lenn a völgyben lassu patak *tévedez*”. Ez a szó elárulja, hogy egyelőre nem tudja kellően értelmezni veréseit, s a harcok folytatásához nincs kész terve. Az elszenvedett bántalmaktól most szinte elvakult. A záró kép, az áhított *tűzvész* öncélúan pusztító, hérosztrátoszi. A romantikus költői túlzások hajlama már az első nagy egyességben megfigyelhető: a verskezdő kép *lassu patakja nagy árvízzé* dagad. Túlzás az utolsó mondat *mindörökre* szava is: a sorozatos bántalmak, amelyek a költőt érték, végzetszerűen, *sorsként* állandósulnak benne.

A *fönt* és *lent* ellentéte vertikális irányban mozdítja meg a képzeletét, de a *szélzúgás* horizontálisan keresztezi ezt a mozgást. Haladunk az idő dimenziójában is: „Közelget az időjárás *ősz felé*”. A lírai pillanat oly erősen hat a költőre, hogy

még ízlését is befolyásolja: „A haldokló természetet szeretem.” Példákkal bizonyíthatnánk, hogy ez máskor nem így van – délibábos nyári képek ígézettjeként is bemutatkozott már.

Színek és hangok részleteivel hatnak a *késleltetés*ül közbeékelt képek. „Tarka madár nem fütyörész az ágon, / Sárgapiros levél csörög a fákon”. Pedig itt sem csak a külső látványra figyel a költő: az énekesmadarakat illetően arról beszél, amit nem lát, nem hall. A környezet összeolvad a lelki folyamattal – halálvágyat fejez ki a lombhullás: „Innen-onnan lehull a fák levele... / Bárcsak én is lehullanék övele!”

A harmadik szakaszban a *természet* szó ismétlődött meg, a negyedikben pedig a *lehull*, illetve *lehullanék* ige tér vissza: „Innen-onnan lehull a fák levele... / Bárcsak én is lehullanék övele!” Ez a versszak oly lemondó, hogy a dekadenciájukkal tűntető Nyugat-költők is megirigyelhetnék – A Verlaine-t is fordító Tóth Árpádra, Kosztolányira, Babitsra gondolok, de a *Párizsban járt az ősz* Adyjától sem idegen a képsor. Náluk is az ősz képei fejezik ki az elmúlás bánatát.

Petőfi azonban válságkorszakában sem adja át önmagát mindenestül az enyészet hangulatának. Nem titkolja: jó volna engedni az elmúlás tetszetős csábításának. De mint akiben a kíváncsiság nagyobb, mint a halálvágy, fölteszi a kérdést: „Holtom után vajjon mi lesz belőlem?” Válasza inkább meglepő, mint lemondó: „Vadfa lenni szeretnék az erdőben.” Ez illik az eddigi tájképekhez – *sárgapiros lombok* csörgését, hulló levelek nesztét hallgatta eddig is. De észreveszi – alighanem a színek hatására –, hogy lelkében sokkal nagyobb indulatok izzanak, mint amilyenek eddig környékezték, s a következetességgel nem törődve, hirtelen más hangnemre és hangerőre vált. Ezt most már csakugyan szeszélyesen – a *még inkább* fordulatával teszi: „Szeretném, ha vadfa lennék erdőben, / Még inkább, ha tűzvész lenne belőlem.” A versnek ez a hangulatváltása illogikus, de épp ezért tiszta líra. Az utolsó szakaszban világosodik meg, hogy – szellem a palackból – a harag kitörését készítette elő minden panasz, őszi hangulata és látszólag enerzált halálsóvárgása. Ismét elemében van Petőfi, még hozzá abban az „őselemben”, amely lelkületének legjobban megfelel. Életművében kulcsszó a *tűz*. S nem csak az övében: a hirtelen megvénült Vörösmarty dalaiban, a tűzcsiholó Ady költészetében, József Attilánál és a *Tűz* ódáját éneklő Nagy Lászlónál is kitüntetett helye van. Kálnoky László *Hérosztratoszá*t is említhetem.

Szimfonikus erővel zengenek a végső akkordok: „Elégetném ezt az egész világot, / Mely engemet mindörökké csak bántott”. Népdal ez, ahogy Csoóri Sándor is írja valamelyik tanulmányában. Ő állapította meg, hogy általában hiányzik Petőfi verseiből a népdalnak az a természete, amelynek mélyebb rétegeit Bartók fedezte föl. De itt a személyes indulatot az egyetemesség órájához igazítja. A *Hegyen ülök* a folklorizáló Petőfi kivételes, előre mutató pillanata. Az elemi düh és elégtételvágy ekkor még nem volt képes arra, hogy társadalmat megmozdító erővé alakuljon,

de épp ezért tisztán, önmagában ragyog fel a lírai indulat. Természeti erőként viselkedik, mint Bartók nagy műveiben, és a természetben vezeti le az erejét. A tűz nem prométheuszi adomány itt, csupán fenyegetés. Éreztetni: nem akarít bántottak meg azok, akik őt megszorították. „A nép nevében” majd konkrétan szól, amikor Dózsára hivatkozik: „Mert az maga tűz... úgy vigyázzatok: / Ismét pusztíthat e láng rajtatok!” A hérosztratoszi düh így válik majd prométheuszivá. Szépnek mindkettő szép egyaránt, sőt: felséges.

Micsoda rokonsága van Petőfi életművén belül is ennek a tűzzel folytatott játéknak! Ott van mindjárt a *Levél Arany Jánoshoz*, a lélek olyan meredek fölszárnyalásával, hogy ismét megcsodálhatjuk a vakmerő váltást a kedélyben. Ott is a vízáradat képeit váltják föl a vad tűzzel zengett, himnikus szavak: „És míg az orkán zúg, s a felhők dörögnek, én a / Lant idegébe kapok, s vad tűzzel zengi el ajkam / Harsány himnuszodat, százszorszent égi szabadság!”

*

A húszéves József Attila joggal hihette, hogy Petőfi 20. századi reinkarnációja ő. Kamaszkori költészetében először a „Szeretném, ha vadfa lennék erdőben” sor ígérte meg, némileg módosítva: „Szeretném, ha vadalmafa lennék”. Emlékeztünkbe villan József Attila *Megfáradt ember* című korai remeklése is: a tárgyi és a lelki táj sokban emlékeztet a *Hegyen ülök* elvére. A *Tiszta szívvel* a következményekkel nem számoló indulatokat szólaltatja meg, akárcsak Petőfi tűzvészmetaforája. De akkor tett hozzá legtöbbet Petőfi verséhez József Attila, amikor kálváriájának utolsó állomásához közeledve megírta *Bukj föl az árból* című versét. Íme sokatmondó részlete:

Gyúlékony vagyok, mint a nap,
oly lángot lobbantottam – vedd el!
Ordíts reám, hogy nem szabad!
Csapj a kezemre mennyköveddel.

Az én maga *gyúlékony*, s a *Hegyen ülök* énje is személyében szeretne *tűzvészszé* válni – ez a közös a két versben. De József Attila tüze már nem a külvilágra akar kicsapni, hogy lángpallossal büntesse a létére törőket, hanem csakis a költőt önmagát emészt. „Petőfi tüze” a *Hegyen ülök*ben is önvészélyes annyiban, hogy a költő még nem tudja, mihez gyárt szövétneket – mégis az egészséges lelkiületű, de szenvedélyes ember érez így. Az indulat „A korlátlan természet vadvirága vagyok én” szereptudatából fakad. Ám ha jól megnézzük, alaptermészetéből fakadóan furiózus szerepversei, végzetversei is vannak Petőfinek jócskán. Gondoljunk *Az örült* vagy az *Egy gondolat bánt engemet...* képeire. A „Legyek fa, melyen villám sújt keresztül” veszélyességére. A *Felhőkre* és környékére. Az *Ítéletre* vagy a viharral fenyegető *Forradalomra*. Úgy tetszik, nem is olyan éles a határ, amely elválasztja az elkeseredett, haragvó Petőfit a betegségével küzdő József Attilától.

Ő egy mindenható, mitikus nagy úrral szembesült, mint Prométheusz a büntető Zeusszal. Petőfi verse, úgy érzem, akkor is efelé mutat, ha klinikai értelemben ép lelkülettel adta át lelkét a harag ihletének. Mintha József Attila modern meghasonlottságát sejténé meg 1845/46 fordulóján, a válság idején.

Ilyenformán a *Hegyen ülök* nem csupán önmagában szép és fontos vers. A szervesen épülő életmű egészére nézve is az. S a magyar líratörténetben betöltött helye révén, a történeti folytonosságra nézve is erős láncszem.

Felhasznált irodalom

Petőfi Sándor költeményei. Kiss József szöveggondozásában. Helikon, 1989.

Illyés Gyula: *Petőfi Sándor*. Kriterion, Bukarest, 1992.

Horváth János: *Petőfi Sándor*. A Pallas 1922-es kiadásának hasonmása. Gondolat, 1989.

Kerényi Ferenc: *Petőfi Sándor élete és költészete*. Osiris Monográfiák, 2008.

Martinkó András: *Költő, mű és környezet. Kérdőjelek a Petőfi-irodalomban*. Bp., 1973.

Margócsy István: *Petőfi Sándor*. Korona, 1999.

Csoóri Sándor: *Nomád napló; Esszék*. Magvető, 1979.